

7. Овчинников А. И. Юридическая герменевтика как правопонимание / А. И. Овчинников // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2004. — № 4. — С. 160–169.
8. Бойко Л. М. Правовий менталітет у контексті понятійно-категоріального ряду «правова культура — правова свідомість — правовий менталітет» / Л. М. Бойко // Південноукраїнський правничий часопис. — 2006. — № 4. — С. 52–55.
9. Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме / А. И. Овчинников. — Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 2002. — 288 с.
10. Історія європейської ментальності / за ред. Петера Дипцельбахера ; пер. з нім. В. Кам'яця. — Л. : Літопис, 2004. — 717 с.
11. Байпнязов Р. С. Дух и право / Р. С. Байпнязов // Философия права. — 2005. — № 1 (13). — С. 19–21.
12. Душков Б. А. Психология менталитета и нооменталитета : учеб. пособие для вузов / Б. А. Душков. — Екатеринбург : Деловая кл., 2002. — 448 с.

Анотація

Бойко Л. М. Особливості застосування герменевтичного підходу у дослідженні правового менталітету. — Стаття.

У даній статті розкриваються особливості застосування герменевтичного підходу у дослідженні правового менталітету. Посередництвом класичних для герменевтики категорій герменевтичного кола, діалогічності, розуміння, інтерпретації, культурно-історичного контексту послідовно відображаються усі аспекти дослідження правового менталітету — історико-правовий, теоретико-методологічний, порівняльно-правовий.

Ключові слова: правовий менталітет, герменевтичний підхід, герменевтичне коло, діалог, розуміння.

Summary

Boyko L. M. Peculiarities of Application of Hermeneutical Approach in the Research of Legal Mentality. — Article.

This article reveals the peculiarities of usage of hermeneutical approach in the investigation of the legal mentality. All aspects of the legal mentality investigation — historical and legal, methodological-theoretical and comparative-legal ones — are sequentially reflected by means of the categories of hermeneutical sphere, classical for hermeneutics, dialogue, comprehension, interpretation and cultural-historical context.

Keywords: legal mentality, hermeneutical approach, hermeneutical circle, dialog, understanding.

УДК 801.74

С. Б. Карвацька

ФОРМУВАННЯ ГЕРМЕНЕВТИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ ПИТАННЯ

На нинішньому етапі переосмислення класичних філософсько-правових концепцій проблема інтерпретації (центральна проблема герменевтики) у світлі методологічного плюралізму займає обґрунтовано важливу «нішу» практично унікального методу обґрунтування природних явищ, тим самим «продовжуючи життя» високої оцінки значущості мистецтва тлумачення, даної ще на початку ХХ ст. Г. Шершеневичем про те, що «юристи здавна намагалися виробити техніку тлумачення під ім'ям юридичної герменевтики» [1, 724].

© С. Б. Карвацька, 2009

Потреби сучасної загальнотеоретичної науки в нових типах морально-правових орієнтацій, здатних адекватно відобразити трансляцію історико-правового досвіду, цілком логічно привели до актуалізації юридичної герменевтики, здатної всебічно охопити проблему інтерпретації стосовно фундаментальних правозастосовчих проблем*.

Актуалізація теми мови як пізнання, як «репрезентанта» людської свідомості визначила й головні проблеми такого ракурсу — сутність та поняття інтерпретації, етапи формування, її принципи, типи і, особливо, методи, система яких дає можливість інтегрувати способи дослідження права у різних аспектах — історичному, лінгвістичному, психологічному, правовому.

Герменевтика є цінним джерелом сучасної методології, яке ґрунтується на розумінні особливої ролі мови у процесі інтерпретації правових явищ. На наше переконання, актуальність цієї думки увиразнюється ще й тим, що положення герменевтичної інтерпретації здатні служити важливим засобом дослідження науки історії та права у контексті інтерпретації історичних джерел права, надто тих, що стали не просто правовими пам'ятками, а й посіли чільне місце у сучасному культурно-правовому феномені.

Акцентуація розуміння взаємодії права і мови знайшла своє місце у теоретичному кредо історичної школи, сформульованому ще К. Савіньї: «...дослідження змісту слів, тобто волі законодавця, називається інтерпретацією» і ще: «наукова діяльність, засобом якої має бути досягнуто істинності документа загалом чи його окремих частин — критика і визначає юридичне завдання... вона є необхідною для всіх юридичних приписів, що дійшли до нас з документів, особливо для законодавчого права [2, 18–20].

Формування герменевтичної інтерпретації є поступально-логічним, об'єктивовано історичним процесом, який відобразив інтерпретацію та диференціацію цілих пластів знання та практики. Тому розглянути формування герменевтичної інтерпретації в аспекті історичної перспективи означає сфокусувати пізнавальний процес у системі координат, вісями якої будуть: по горизонталі — історичний контекст становлення поняття інтерпретації, а по вертикалі — ієрархічна диференціація логічно-понятійного змісту герменевтичного пізнання.

Поняття герменевтичної інтерпретації, базуючись ще на античних (у Арістотеля) вченнях про тлумачення, збагатившись логіко-граматичними та філософсько-правовими досягненнями середньовіччя, отримавши новий імпульс для розвитку завдяки формуванню нових мовних систем Нового часу сформувалось у ХХ ст. як симбіоз соціокультурного, з одного боку, та теоретико-правового феноменів, — з іншого.

Формування герменевтичної інтерпретації стало результатом процесів інтеграції та диференціації як сфер знань, так і використовуваних ними методологічних інструментів, що сформувало у кінцевому підсумку відповідний інтегральний статус інтерпретаційної практики. Саме тому у сучасній науці є витребуваним у методологічному контексті метод герменевтичної інтерпретації, що об'єктивно породжує інтегративну науку, — на стику лінгвістики, філології, логіки, філософії, теорії та історії держави і права.

Загальнотеоретичні основи сучасної герменевтики спираються на філософські принципи про мову як орган внутрішнього буття людини (у В. Гумбольдта), як «дім буття» (у М. Гайдеггера), як вторинне розуміння реальності (у Е. Гуссерля), як сутність (у П. Рікьора).

Ідеї філософської герменевтики та юридичного тлумачення є «спорідненими» у тому плані, що спільною для них є певна конструкція змісту, виражено у знаковій системі (тексті), який можна схарактеризувати як багатозначний. Як підтвердження можна навести думку П. Рікьора про інтерпретацію як дію мислення, яка полягає у розшифруванні змісту, який стоїть поза очевидним змістом...» [3, 28].

Розвиток філософської ідеї М. Гайдеггера про мову як дім буття, що здійснюється буттям, можна прослідкувати у Х. Г. Гадамера з його розумінням «часової дистанції» між створенням тексту і його тлумаченням, а головне присутності історико-генетичної традиції як способу інтерпретації тексту.

Стрижневими у нашому контексті є проблеми інтерпретації, тобто трансформація сприйняття правових явищ через формат мови.

У зв'язку з цим важливе значення в герменевтиці набуває питання про понятійність розуміння, оскільки останнє не може обійтися без «мислячого розуму». Наприклад, така універсальність мови у Гадамера, співіснує із універсальністю соціального розуму [4, 170]. У мові розкривається взаємозалежність людини і соціуму. У рамках гадамерівської герменевтики виникає новий зміст поняття об'єктивності, яке не відокремлює суб'єкт від об'єкта, подібно до моделі класичного раціоналізму, а вимагає розглядати те або інше явище крізь призму причетності дослідника, його предмета і світу, в якому вони знаходяться і який має мовну оформленість [5, 136].

Тлумачення, поза сумнівом, є одним з правових феноменів, явищ свідомості, оскільки цілком пов'язано з особливостями функціонування правосвідомості у структурі механізму правового регулювання [6, 115]. Важливе значення в герменевтиці надається ідеї розуміння і тлумачення як реконструктивному процесу, у ході якого для правильного з'ясування сенсу і значення тексту інтерпретатор реконструює його і логічно перетворює [7, 136].

Герменевтичний спосіб розуміння і тлумачення реальної дійсності заснований на проникненні не тільки у зовні виражений (об'єктивний), але і в суб'єктивний світ, коли тлумачення здійснюється з урахуванням позицій інтерпретатора та індивідуальних особливостей мови автора. Вказуючи на такий факт, П. Рікьор, наприклад, пише: «Будь-яке читання тексту саме по собі пов'язано із *quid*, з питанням про те, «з якою метою» він був написаний, і завжди здійснюється усередині того або іншого суспільства, в тій або іншій градації або того або іншого перебігу живої думки...» [3, 4].

Герменевтика є не чим іншим, як методологічним інструментарієм, здатним розуміти та інтерпретувати не тільки текст, але й пізнати автора тексту — законодавця, людину, суспільство, його історію. Мова є тим унікальним середовищем, у якому можливе пізнання, розуміння, тлумачення [4, 603–604]. Вона є не тільки розумінням і інтерпретацією того або іншого текстового матеріалу, але є пізнання і самопізнання особи і суспільства.

Отже, розуміння настає тоді, коли ми уявляємо картину в цілому. Наше уявлення про ціле змінюється з кожною новою деталлю, яку ми приймаємо до уваги (так зване герменевтичне коло). Текст ніколи не може бути повністю зрозумілим, «попереднє розуміння», тобто те, що хотів сказати автор тексту, дає можливість, визначаючи значення предмета, вже мати якесь припущення. Кожен новий етап процесу розуміння виходить з етапу попереднього розуміння.

Одна з основних ідей герменевтики полягає в тому, що суть всякого соціального і соціально-правового феномена та його об'єктивності може бути зрозуміла тільки виходячи з тимчасовості, історичності існування.

Герменевтика об'єктивно передбачає включення в систему юридичної методології методів історико-правового аналізу, порівняльно-історичного правознавства, оскільки вказані способи пізнання правової дійсності мають не тільки пізнавальне, а й практичне значення — історична методологія дозволяє розширити рамки державно-правових досліджень на основі відповідних аналогій здійснювати важливі історико-правові узагальнення та аналогії.

Як співвідносяться герменевтична традиція інтерпретації та науково-прикладна діяльність? У науці не було і немає однозначного погляду — від виведення герменевтики в ранг універсальної науки (М. Гайдеггер, П. Рікьор) до сприйняття її як поверхової дисципліни (Ф. Регельсбергер). Проблеми інтерпретації являють собою комплекс досліджень методологічного характеру, які потребують системного підходу з боку цілого ряду наук — філософії, історії права, логіки, філології. Саме тому система дослідницьких векторів поняття герменевтичної інтерпретації «акумуляє» методологічно-правовий, логіко-історичний, лінгвістичний підходи.

Одна із важливих, на наш погляд, ідей герменевтики полягає у тому, що соціально-правові явища не існують поза форматом рамок історичної спадковості. Більше того, умовою об'єктивності розуміння та інтерпретації права є рефлексія певної історичної традиції. За влучним висловлюванням Х. Г. Гадамера, влада історії над людською свідомістю проявляється якраз у тому, що вона існує там, де людина заперечує власну історичність [4, 357].

Так, у контексті подібного прочитання, варто наголосити, що накопичення власного історико-юридичного досвіду значно розширює об'єктивні підстави застосування вітчизняним правознавством методології історичного аналізу. З цим пов'язана і збільшена увага до теорії історичного та порівняльно-історичного методів, своєї метатеорії, де порівняльно-історичний метод постає як об'єкт вивчення з погляду його потенційних можливостей, соціальної спрямованості, завдань і співвідношення з іншими приватно-науковими методами і т.п. [8, 75].

Широке застосування методології історичного аналізу в юридичних дослідженнях приводить до накопичення значного методологічного і емпіричного матеріалів, вимагає свого узагальнення. Розробка загальної теорії порівняльно-історичного методу може і повинна будуватися на основі узагальнення досвіду, отриманого юридичною компартивістикою. У зв'язку з цим постає ряд проблем, що виникають при взаємодії таких наукових дисциплін, як порівняльне правознавство, теорія права та історія права.

На сьогоднішній день порівняльно-історичний метод у правознавстві, наприклад, застосовується не тільки в історико-правових дисциплінах (історія держави і права України, історія правових та політичних учень), але і у галузевих дисциплінах права [8, 10]. У цьому випадку він має не тільки пізнавальне, але і суто практичне значення, адже вивчення проблем держави і права дає можливість сформулювати загальні закони і тенденції їх розвитку, а також обґрунтувати відповідні пропозиції по вдосконаленню чинного законодавства.

При тлумаченні тексту закону виникають нові лінгвістичні конструкції, через які формується певне герменевтичне коло — розуміння через попереднє розуміння, тому історію і сутність нині чинного закону можна інтерпретувати через передісторію та сутність попереднього. Таким чином, історико-критичне осмислення у цьому герменевтичному колі є первинною ланкою, іншими словами, таке тлумачення інтерпретує закон у контексті бачення його (закону. — С. К.) сучасниками, у своєрідному генетичному ланцюзі. Історико-критичне осмислення є фактично початком наукової герменевтичної інтерпретації, тобто процес розуміння може і повинен досліджуватися в історичному ракурсі.

Варто звернути увагу на таке — герменевтика, будучи методом системної інтерпретації певного правового поняття, нормативного тексту, сама трансформується у певний герменевтичний ланцюг, який виникає на тлі концептуальних парадигм, створюваних різними історичними епохами. Іншими словами, для істинної інтерпретації важливо прослідкувати всю логіко-історичну спадкоємно-культурну генезу як правового поняття, так і правового тексту.

Дискурс системного уявлення інтерпретації в праві перетворює історичний процес її формування у безпосередній об'єкт дослідження. Як наслідок, поняття інтерпретації, власне, й набуває рис генетичної цілісності, яка сформувалась у контексті тих уявлень, які корегувались історично у певну систему герменевтичної інтерпретації. Таким чином, система теоретичних уявлень про герменевтичну інтерпретацію є не чим іншим, як результатом «дослідницького руху», історичними етапами розвитку теоретико-правового пізнання. З іншого боку, історико-правовий ракурс бачення пізнавально-інтерпретаційних схем залежить як від особливостей історичного фону, так і від досягнутого рівня системи теоретико-правового пізнання.

В теоретичній науці існує плюралістичність (часом суперечливість) уявлень стосовно історичного процесу утворення самого поняття інтерпретації у праві, що ускладнює виділення дослідницьких орієнтирів для відтворення генези герменевтичної інтерпретації.

Для герменевтики однією з головних умов об'єктивності розуміння права є усвідомлення історичної обумовленості дослідника і його предмета. Для герменевтики, перш за все, важлива проблема інтерпретації, у рамках якої, у свою чергу, найбільш важливе місце займає проблематика мови. Виступаючи універсальною умовою об'єктивності розуміння, мова доповнює цілісність нашого сприйняття певного пласту культури, доступного нам лише з рукописів, правових документів, законодавчих актів і т.п. Таким чином, теорія мови також виявляється істотно значущою для історико-правових досліджень.

Постановка проблеми тлумачення нормативно-правового акта свідчить про вихідну можливість багатозначності правового тексту, при цьому існує функціональна вимога його однозначності. Окрім певної дешифрації змісту правового тексту правової норми, яке відбувається засобами лінгвістичного (граматичного) тлумачення, герменевтичне тлумачення розкриває ще й зміст правової ситуації, що є надзвичайно важливим у процесі оцінки доказів та кваліфікації злочинів (наприклад, на стадії попереднього слідства) [6, 116].

Мистецтво юриста, власне, і полягає у вмінні, формально дотримуючись вимог закону, використовувати юридично значиму ситуацію на свою користь [9, 116]. Але задля справедливості варто сказати, що законодавець, створюючи правову норму, прагне максимально однозначно сформулювати текст, що виражає відповідну норму.

Таким чином, формування герменевтичної інтерпретації стало результатом процесів інтеграції та диференціації як сфер знань, так і використовуваних ними методологічних інструментів, що сформувало у кінцевому підсумку відповідний інтегральний статус інтерпретаційної практики. Саме тому у сучасній науці є витребуваним у методологічному контексті метод герменевтичної інтерпретації, який об'єктивно породжує інтегративну науку — на стику права лінгвістики, філології, логіки, філософії, теорії та історії держави і права.

Як зазначає П. Рабінович, загальна теорія розуміння (герменевтика) має «виходи» мало не на всі етапи та зони правового регулювання остільки, оскільки вони з необхідності опосередковуються свідомістю, осмислюються. А це — вагома підстава для застосування цієї науки у загальнотеоретичному правознавстві [9, 70].

Проблема розуміння (інтерпретації) є важливою у контексті вивчення циклу історико-правових наук, зокрема, історії держави та права. Без сумніву, актуальним є розробка мало (чи однобічно) досліджених питань взаємозв'язку мови і права у ракурсі лінгвістичного «прочитання» правових текстів різних історико-правових періодів. На часі системне вивчення генези та розвитку правової термінології в історії українського права, яке б ґрунтувалося на результатах історико-правового та лінгвістичного аналізу [10]. Оскільки проблеми правової термінології та правової стилістики є у ряду першорядних для сучасної юридичної науки, то використання герменевтичного інструментарію в історико-правових дослідженнях дозволять «розширити горизонти» останніх, розкриють нові можливості у системному підході до права.

Примітка

* Значний внесок у розробку проблеми зробили ще у XIX ст. російські вчені П. Повгородцев, І. Ільїн, Б. Чичерін; важливим є доробок німецьких вчених А. Рейнаха, Г. Пухти, К. Ф. Савіньї, М. Гайдсгера, Г.-Х. Гадамера, у другій половині XX — п. XXI ст. розробка проблеми здійснювалася у працях російських вчених А. Ушакова, А. Пголкина, В. Сулова, В. Карташова, В. Керімова, Л. Тіупової та ін. та у працях вітчизняних авторів П. Рабіновича, А. Козловського, Ю. Кравченка.

Література

1. Шершпєвич Г.Ф. Общая теория права / Г. Ф. Шершпєвич. — М., 1912. — Вып. 4.

2. Пухта Г. Ф. Энциклопедия права / Г. Ф. Пухта. — Ярославль, 1872.
3. Рикёр П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике / Поль Рикёр. — М., 1995.
4. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. — М., 1988.
5. Габитова Р. М. Философия немецкого романтизма: Гельдермин, Шлейермахер / Р. М. Габитова. — М., 1989.
6. Сулов В. Н. Герменевтика и юридическое толкование / В. Н. Сулов // Государство и право. — 1997. — № 6.
7. Бочин Г. И. Филологическая герменевтика / Г. И. Бочин. — М., 1982.
8. Давид Р. Основные правовые системы современности : пер. с фр. / Р. Давид ; ред. В. А. Туманов. — М., 1967.
9. Рабінович П. М. Герменевтика і правове регулювання / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — 1999. — № 2.
10. Карвацька С. Б. Генеза української термінології як фактор становлення національного права України / С. Б. Карвацька // Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти : матеріали XIII історико-правової конф. (м. Чернівці, 20–22 трав. 2005 р.). — Чернівці : Рута, 2005. — С. 127–133; Карвацька С. Б. Динаміка трансформацій законодавчої термінології в історії українського права / С. Б. Карвацька // Законодавча дефініція: логіко-гносеологічні, політико-юридичні, морально-психологічні та практичні проблеми : матеріали Міжнарод. «круглого стола» (Черновці, 21–23 сент. 2006 г.). — Н. Новгород, 2007. — С. 463–473; Карвацька С. Б. Системний підхід у дослідженні взаємодії національної державно-правової історії терміносистеми українського права / С. Б. Карвацька // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. — К. : Ін-т держави і права ім. М. В. Корецького НАН України, 2007. — Спецвипуск. — С. 38–43.

Анотація

Карвацька С. Б. Формування герменевтичної інтерпретації: історико-правові та лінгвістичні питання. — Стаття.

У статті розглядаються актуальні питання герменевтичної інтерпретації, яка на сучасному етапі переосмислення класичних філософсько-правових концепцій є цінним джерелом сучасної методології, що ґрунтується на розумінні ролі мови у процесі інтерпретації правових явищ. Використання герменевтичного інструментарію, зокрема, у контексті історико-правових досліджень розкриває нові можливості у системному підході до права.

Ключові слова: герменевтика, герменевтична інтерпретація, герменевтичне коло.

Summary

Karvatska S. B. Forming of Hermeneutic Interpretation: Historical, Legal and Linguistic Issues. — Article.

The article deals with the actual questions of hermeneutic interpretation which at the modern stage of classic philosophical legislative concepts reconsideration in an important source of modern methodology that is based on the language role realization in the process of law phenomena interpretation. The use of hermeneutic tools, namely in the context of historic law investigations, reveal new possibilities of a systematic approach to law.

Keywords: hermeneutics, hermeneutic interpretation, hermeneutic circle.